

УДК 343.12

Мазур Марта Романівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗАНЬ СВІДКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглянуто особистість свідка, досліджено його психологічні особливості як учасника кримінального провадження. З'ясовано процес формування свідочьких показань та чинники, що на нього впливають. Окрема увага приділяється таким чинникам, як погодні умови та обставини вчинення злочину. Також автор акцентує увагу на тому, що на точність показань свідків здійснює вплив оцінка особи, яка проводить допит, особливо при безпосередньому спілкуванні між ними. На чіткість наданих свідчень впливають наполегливі прохання описати якомога більше деталей, що не призводять до підвищення точності показань.

Ключові слова: свідок, показання свідка, формування показань, кримінальне провадження, допит.

Постановка проблеми. Під час здійснення кримінального провадження важливе місце в збиранні доказової інформації належить допиту свідка, без проведення якого не відбувається практично жодне досудове розслідування. Не випадково проблемі допиту у вітчизняних і зарубіжних кримінально-процесуальних, криміналістичних літературних джерелах приділяється постійна увага. Водночас очевидним є те, що в практичній діяльності – в процесі здійснення допиту свідка – цих знань буде недостатньо. Зазначені питання не можна вважати дослідженими повною мірою, без дослідження їх психологічної складової – психології свідка, особливостей психічних процесів, процесу формування показань свідка та чинників, що на нього впливають. Знання психології формування показань, вікових та індивідуальних особливостей допитуваного має вагоме значення для правильного обрання прийомів встановлення психологічного контакту, режиму проведення допиту, оцінки його показань і, як результат, з'ясування необхідних обставин, отримання правдивої доказової інформації для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування показань свідків розглядалися у працях таких науковців, як Р. С. Белкін, Л. В. Васильєв, А. І. Долгова, В. Г. Дрьомов, Л. І. Казміренко, Л. М. Карнеєва, В. О. Коновалова, М. М. Коченов, Є. М. Левшиць, Т. П. Матюшкова, Н. Р. Осипова, С. С. Ординський, С. О. Пришляк, І. В. Романовська, В. Ю. Шепітько, С. І. Яковенко та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є виклад особливостей формування показань свідків у кримінальному провадженні (на стадії досудового розслідування) та чинників, що на нього впливають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свідком у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, які підлягають доказуванню під час кримінального провадження. Свідок надає інформацію про обставини кримінального правопорушення, які ґрунтуються на безпосередньому сприйнятті, або ті, які сприйняті з інших джерел, але при цьому він в обов'язковому порядку повинен вказати джерело, з якого йому стали відомі факти, про які він розповідає.

Показання свідка відносяться до категорії «особистісних доказів», які відображають особистість свідка, що безпосередньо впливає на формування сукупності показань та можливості їх отримання, перевірки та використання особою, що проводить допит.

Традиційно виділяють три основних стадії формування показань, у тому числі і у свідка: а) сприйняття; б) запам'ятовування; в) відтворення [7, с. 32].

Враховуючи процесуальну форму фіксації ходу і результатів проведення допиту згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України [5], процес формування показань можна доповнити і поділити на п'ять етапів:

- 1) сприйняття інформації;
- 2) запам'ятовування інформації;
- 3) відтворення інформації;
- 4) передача слідчому, прокурору під час допиту;
- 5) процесуальна фіксація результатів допиту слідчим, прокурором [1, с. 287-290].

Розглянемо їх детальніше.

Для того щоб особа могла повідомити відомості про будь-які події і обставини, вона повинна їх спочатку сприйняти, зберегти у своїй пам'яті і далі правильно відтворити. Тому початковим етапом процесу формування показань свідка є сприйняття, від якого залежать всі наступні етапи.

Навколишня дійсність сприймається людиною через органи чуття: зір, слух, нюх, дотик, смак та ін. Більшість людей правильно і адекватно сприймає навколишній світ. Однак у різних людей стан органів чуттів є різним. Вони не з однаковим ступенем точності сприймають одні й ті ж обставини. Неоднаковим є і обсяг сприйняття, здатність зафіксувати ту чи іншу кількість деталей у пам'яті.

На точність сприйняття впливають об'єктивні і суб'єктивні фактори. До об'єктивних належать умови, в яких сприймалася подія, тривалість спостереження, освітлення, відстань, метеорологічні чинники та ін. Суб'єктивні фактори визначаються насамперед станом органів чуттів, а також емоційним станом людини, втотою, станом здоров'я, рівнем розумового розвитку, освітою, наявністю тих чи інших професійних навичок, спеціальних знань, життєвим досвідом та ін.

Свідки часто переоцінюють час, протягом якого тривала подія кримінального правопорушення. Це зумовлено тим, що коли людина відчуває стрес або страх, тенденція до переоцінки часу зростає.

На формування показань свідків впливає час доби, в який було вчинено кримінальне правопорушення та його тривалість. Так, люди точніше згадують побачене при денному світлі або в ранніх сутінках, ніж вночі. Чим довше вчинювався злочин, чим довше свідок бачив його учасників, тим точніше він пізнає їх згодом. Наприклад, свідки, що дивилися на фотографію людини впродовж 32 секунд, згодом правильно пізнавали людину з фотографії в 58% випадків, тоді як серед тих, кому фотографія пред'являлася тільки на 10 секунд, кількість тих, що правильно виконали завдання скорочувалося до 47% [3, с. 234-235].

Правильність і повнота сприйняття залежать від швидкоплинності події, іншими словами, від часу, впродовж якого подія спостерігається. Швидкість здійснення події (дорожньо-транспортна подія, грабіж, хуліганські дії) не дозволяє зазвичай свідкові сприйняти її досить повно і в деталях, що мають значення при розслідуванні. Проте це не унеможливило чіткого сприйняття окремих деталей, обставин події. В ході допиту слідчий повинен враховувати названий чинник як при постановці питань, так і при оцінці отриманих показань.

Погодні умови – туман, дощ, снігопад – в значній мірі впливають на сприйняття, нерідко спотворюючи уявлення про побачене. Так, туман і дощ впливають на сприйняття форми, кольору, віддаленості об'єктів [4, с. 21-25].

Точність показань свідків зменшується, якщо під час вчинення злочину застосовувалося насильство. Причиною цього ефекту є сильне емоційне збудження, що виникає у свідка, що спостерігає за насильницькими діями одного з учасників. Воно погіршує якість сприйняття і запам'ятовування інформації, звужує об'єм уваги свідка. В стані сильного емоційного збудження люди концентруються на деяких особливостях того, що відбувається, приділяючи все менше і менше уваги іншим [11].

Часто випадком впливу емоційного збудження є ефект концентрації уваги свідка на зброї: він дивиться тільки на зброю і випускає з уваги інші аспекти того, що відбувається, в т.ч. погано запам'ятовує зовнішність злочинця.

Для того щоб мати можливість дати показання, що відповідають тому, що було сприйнято, необхідно зберегти в пам'яті значущі для справи обставини і надалі відтворити їх.

Різні люди можуть володіти різною здатністю до запам'ятовування, тобто термін збереження в пам'яті тих чи інших подій та обставин не у кожної людини однаковий. Тому можливі ситуації, коли свідок, хоча і був присутній на місці події кримінального правопорушення, але не запам'ятав деталі того, що відбувалося, а в подальшому не може досить точно і правильно їх відтворити. Якщо слідчий своєчасно не допитав свідка, який знає важливі обставини по справі, то, будучи викликаний до суду, свідок може вже забути багато деталей обставин, що цікавлять правосуддя.

Запам'ятовування може бути навмисним (коли людина усвідомлює, що вона являється можливим свідком кримінального правопорушення і докладає певні зусилля, щоб запам'ятати те, що відбувається) і ненавмисним (процес запам'ятовування стався не в результаті спеціальних зусиль людини, а механічно). У разі навмисного запам'ятовування відтворення буде більш повним і точним.

Зазвичай свідки випадково опиняються на місці події кримінального правопорушення і відповідно не ставлять перед собою завдання запам'ятати побачене з метою подальшої дачі показань.

Пам'ять залежить від інтересів і нахилів людини. Особливо яскраво це виражається в тих випадках, коли пам'ять з тих чи інших причин, зокрема, наприклад, під впливом похилого віку, починає слабшати. У цьому випадку все, що пов'язано з професійними інтересами людини, нерідко зберігається в пам'яті з великою легкістю і безпомилково, хоча інший матеріал, подекуди набагато легший для запам'ятовування, швидко забувається. Ці особливості пам'яті осіб похилого віку необхідно враховувати при проведенні допиту і при оцінці показань цих осіб [9, с. 15-16].

У силу своєї вибіркової, сприйняття не завжди відображає правильну картину дійсності. Насамперед ми бачимо і запам'ятовуємо те, що нас цікавить. При сприйнятті незнайомої людини зазвичай фіксуються риси його зовнішності і фізичного вигляду або

деталі одягу, суб'єктивно оцінені свідком як незвичайні. Цим пояснюється те, що особливі прикмети зазвичай запам'ятовуються краще, ніж інші деталі. Сказане відноситься і до дій. Краще запам'ятовується поведінка, відмінна від загальноприйнятної або оцінена свідком як така, що відхилена від норми [2, с. 132].

Процес відтворення інформації у вербальній формі нерідко являє собою певні складнощі для допитуваного. Відтворення, як і пам'ять в цілому – це динамічний активний процес, що ґрунтується на гнучких рухомих зв'язках і піддається свідомому контролю.

Зв'язок відтворення з процесами мислення відомий давно. Дійсно, у відтворенні інформації процеси мислення відіграють дуже важливу роль. Очевидно, що вирішення складного завдання вимагає участі не тільки пізнавальних, але й інших психічних процесів, однак провідна роль належить саме пізнавальним розумовим процесам. Змістом відтворення є відновлення того, що було сприйнято в минулому; розумові ж операції виступають тут як засоби, що допомагають адекватному правильному відображенню минулих подій [8, с. 24].

Під час відтворення інформації розумовий процес спрямований на осмислення того, що при запам'ятовуванні було недостатньо ясним, того, що було сприйнято поверхово, що не представляло в момент запам'ятовування особливого інтересу.

У тих випадках, коли відтворений матеріал пов'язаний із сильними переживаннями, переживання ці повертаються при пригадуванні і надають йому своєрідний емоційний характер. Те, що пов'язано з сильними почуттями, зазвичай довше пам'ятається. Однак, як зазначав С. Л. Рубінштейн, велике значення тут мають індивідуальні особливості характеру ... «за інших рівних умов одні люди будуть більш схильні до запам'ятовування приємного, інші – неприємного (залежно від бадьорого, оптимістичного, життєрадісного або від песимістичного складу їх особистості)» [6, с. 260].

Пригадування особою подій, свідком яких вона була у минулому, вимагає і участі волі. Щоб домогтися адекватного і детального відтворення, необхідні завзятість, наполегливість, критичність тощо. Тобто важливі вольові якості. Завдяки дії цих якостей, те, що здавалося навіть забутим, може пригадатися. І, навпаки, там, де немає вольового зусилля або воно недостатнє, там не реалізуються наявні можливості для відтворення інформації.

Чинником, що впливає на формування показань є також місце і час проведення допиту. Свідок краще згадує деталі злочину відразу після його вчинення, гірше через тиждень, ще гірше через місяць і зовсім погано через рік. Точність показань залежить від кількості допитів: повторні допити можуть збільшувати її. За результатами експериментальних досліджень точність свідчень свідків зростає на 10-20% від першого допиту до третього, за умови, що кількість неправильних відповідей практично не збільшується. Це відбувається навіть тоді, коли перший допит проводиться не відразу після злочину, а з деякою затримкою. Проте цей ефект виникає, якщо свідкові дають можливість вільно описати те, що він пам'ятає. Якщо йому ставлять питання з варіантами відповідей, то позитивний вплив кількості допитів відсутній [12, р. 643-657].

У деяких випадках свідків «спонукають» до надання неправдивих показань. Їх просто наполегливо просять описати якомога більше додаткових деталей, навіть якщо вони не упевнені в їх точності. Наслідуючи ці вимоги, свідки дійсно описують більше деталей, як тих, що відповідають дійсності, так і невідповідних їй, вигаданих (ефект вгадування). Таким чином, наполегливі прохання описати якомога більше деталей не призводять до підвищення точності показань.

Небезпека вгадування пов'язана з ефектом «замерзання»: якщо якась помилка була зроблена свідком на першому допиті, вона швидше за все збережеться і в наступному. Причина цього явища криється в зміні представлень свідка про те, що сталося. Після спостереження за злочином у свідка формується схематичне уявлення про нього. Поступово ця схема обростає деталями. Після декількох повторень «придуманих» показань свідок починає вірити в їх достовірність.

На точність показань свідків здійснює вплив оцінка особи, яка проводить допит. Під час допиту слідчий може оцінювати показання свідка, вказуючи на те, що він точно описує подію (позитивний зворотний зв'язок) або робить якісь помилки (негативний зворотний зв'язок). Ця оцінка здійснює вплив на відповіді свідка, але це частіше відбувається при безпосередньому спілкуванні між ними. Наприклад, учасникам одного дослідження, які були свідками злочину і розповіли про те, що вони бачили, давали негативний зворотний зв'язок про точність їх показань і просили надалі давати точніші відповіді. У кінці експерименту їм ще раз ставили питання, на які вони відповідали раніше. Дослідників цікавило, як часто свідки змінюватимуть свої перші показання. Було створено чотири експериментальні умови: в першій із них питання задавалися письмово, свідки давали відповіді і отримували негативний зворотний зв'язок усно; у другій і питання, і відповіді давалися письмово, а зворотний зв'язок усно; у третій були письмові питання і зворотний зв'язок, а відповіді усні; у четвертій питання, відповіді і зворотний зв'язок були письмовими. Таким чином, експериментальні умови розрізнялися по мірі міжособового контакту між свідком і між особою, що веде допит. Виявилось, що негативний зворотний зв'язок здійснював на свідків мінімальний вплив у відсутності безпосереднього спілкування між свідками і інтерв'юером [10, р. 229–238].

Висновки. Підсумовуючи різні наукові підходи [4, с. 21-25] та викладене вище, можна виділити об'єктивні (ті, які не залежать від властивостей людини, якості сприйняття та інших психічних процесів, але перебувають у прямій залежності від навколишнього середовища) та суб'єктивні групи чинників формування показань свідків.

До об'єктивних чинників формування показань свідків слід відносити:

- 1) кримінальне правопорушення (вид, характер, ін.);
- 2) тривалість сприйняття події кримінального правопорушення;
- 3) складність ситуації, в якій свідок сприймає подію кримінального правопорушення;
- 4) відстань до об'єкту (події), що сприймається;
- 5) характер процесу сприйняття;
- 6) погодні умови, температура повітря;
- 7) характер освітлення під час сприймання події правопорушення;
- 8) маскуваність особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення своєї зовнішності та дій;
- 9) особливості допиту особи (йдеться про відтворення інформації як складової частини формування показань) та ін.

До суб'єктивних чинників формування показань свідка необхідно віднести наступні:

- 1) стан здоров'я особи;
- 2) особливості психіки особи (в тому числі, особливості пізнавальних, емоційних, вольових процесів та станів, а також психічні властивості особистості);
- 3) соціальний статус особи;
- 4) відносини з учасниками сприйнятої злочинної події; внутрішнє ставлення до сприйнятої події, окремих його обставин тощо.

Отже, чим довше і уважніше свідок сприймає інформацію стосовно події злочину, тим повніше він її запам'ятає, а потім і відтворить. Знання слідчим, прокурором закономірностей процесу сприйняття, запам'ятовування надає можливість краще зрозуміти механізм формування показань свідків.

Список використаних джерел

1. Вашук О. П. Механізм слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту / О. П. Вашук // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 287-290.
2. Гаврилова Н.И. Человек как предмет описания в свидетельских показаниях / Н. И. Гаврилова // Вопросы борьбы с преступностью. – 1978. – Вып. 29. – 136 с.
3. Гулевич О. А. Психологические аспекты юриспруденции: учебное пособие / О. А. Гулевич. – М. : Московский психлого-социальный институт, 2006. – 512 с.
4. Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651г-17>.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Учпедгиз., 1948. – 260 с.
7. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2006. – 588 с.
8. Ситковская О. Д. Психология свидетельских показаний : научно-методическое пособие // О. Д. Ситковская. – М. [б. и.], 2006. – 86 с.
9. Смирнов А. А. Психология запоминания / А. А. Смирнов. – М. ; Л.: Издво АПН РСФСР, 1948. – 76 с.
10. Boon J. C. W., Baxter J. S. Minimizing extraneous, interviewer-based interrogative suggestibility / J. C. W. Boon, J. S. Baxter // Legal and Criminological Psychology, 2004. – Vol. 9. – P. 229–238.
11. Christianson S.-A., Hubinette B. Hands up! A study of witnesses' emotional reactions and memories associated with bank robberies / S.-A. Christianson, B. Hubinette // Applied Cognitive Psychology., 1993. – Vol.7. – P. 365-379.
12. Dunning D., Stern U. B. Examining the generality of eyewitness hypermnesia : a close look at time delay and question type / D. Dunning, U. B. Stern // Applied Cognitive Psychology., 1992. – Vol.6. – P. 643-657.

Мазур М. Р. Особенности формирования свидетельских показаний в уголовном производстве

В статье рассмотрены личность свидетеля, исследованы его психологические особенности как участника уголовного производства. Выяснено процесс формирования свидетельских показаний и факторы, на него влияющие. Особое внимание уделяется таким факторам, как погодные условия и обстоятельства совершения преступления. Также автор акцентирует внимание на том, что на точность показаний свидетелей оказывает влияние оценка лица, производящего допрос, особенно при непосредственном общении между ними. На четкость предоставленных свидетельств влияют настойчивые просьбы описать как можно больше деталей, которые не приводят к повышению точности показаний.

Ключевые слова: свидетель, показания свидетеля, формирования показаний, уголовное производство, допрос.

Mazur M. P. The specifics of witnesses testimony formation in criminal proceeding

This article analyzes the legal psychology of the witness, his psychological characteristics as a participant in the criminal proceeding. The formation of the witnesses indications and factors affecting it was found. Special attention is given to factors such as weather conditions and circumstances of the offense. The author also draws attention to the fact that the accuracy of the witness influences assessment of the person conducting the questioning, especially when direct contact between them. On the evidence affect the clarity provided by entreaties to describe as much as possible details that do not lead to an increase in the accuracy of statements.

Key words: witness, witness testimony, the forming of testimony, criminal proceeding, questioning.

